

Diana SVOBODOVÁ

Ostrava

Psané podoby přejatých slov¹

Klíčová slova: Český jazyk, stilistika, výpůjčky, grafické přizpůsobení

Keywords: Czech language, stylistic, borrowings, graphic adaptation

Abstract

Článek se zaměřuje na problematiku grafického přizpůsobení nových zahraničních výpůjček (zejména anglicismů) a jejich různých forem používaných v současném českém jazyce. Autorka se zaměřuje na několik vybraných typů lexémů a jejich hodnocení ze strany mladých lidí ve věku 12 až 18 let a poukazuje na jejich jazykovou přizpůsobivost (standardní nebo nestandardní, sémanticky upravené, stylisticky symptomatická atd.).

The article focuses on the problem of graphic adaptation of new foreign loanwords (namely anglicisms) and their varied forms used in the contemporary Czech language. The author concentrates on several selected types of lexemes with the help of their evaluation by the youth aged 12 to 18 years, and comments on the linguistic character of their forms (standard or substandard, semantically modified, stylistically symptomatic etc.).

Je známou skutečností, že se v současné češtině setkáváme s velkým množstvím slov cizího původu, přejatých v různých obdobích vývoje našeho jazyka. Pokud jde o přejímky tzv. nové, jež se objevily nebo začaly být frekventovaněji užívány přibližně v průběhu posledních dvou desetiletí, je třeba si uvědomit, že vedle samotného přejímání nových jazykových prostředků se dnes může jako problematické jevit také jejich užívání, a to ve všech aspektech. Jedná se především

¹ Tento příspěvek byl vytvořen v rámci grantového projektu GAČR 405/09/0113 *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize.*

o uplatňování adaptačních mechanismů jak po stránce formální (tj. počešťování grafické, morfologicko-morfematické apod.), tak ve smyslu ustalování, či naopak případných změn sémantického spektra přejímek.

Zaměříme-li se na adaptaci grafické stránky slov cizího původu, jedná se u nově přejatých výrazů o proces velmi progresivní. Jeho průběh je obvykle takový, že slovo je přejato nejprve s původním pravopisem, pak projde etapou dublety a nakonec se plně počeští. Můžeme si povšimnout, že u mnohých zcela nových přejímek probíhá adaptace rychleji, než tomu bylo v dřívějších letech, a to zejména ve vybraných oblastech, jimiž jsou např. některé slangy, sféra běžné komunikace (máme-li na mysli primárně psané texty, byť s některými prvky mluvenosti, pak především komunikace zprostředkované elektronickou cestou) apod. Aktuálně se tak mnohá slova objevují ve větším počtu grafických podob, např. *businessman* – *byznysman* – *byznysmen*, *coach* – *kouč*, *dealer* – *dýler*, *handicap* – *hendikep*, *scanner* – *skener*, *team* – *tým* apod. Záměrně se v našem pojetí vyhýbáme označení počeštěných variant jako „pravopisných”, neboť jak je zřejmé i z některých uvedených příkladů, nemusí se jednat vždy o podoby, jež by byly zachyceny v základních pravopisných kodifikačních příručkách. Hodnocení jednotlivých členů takovýchto dvojic či trojic výrazů bývá individuální, např. původní podoby *manager*, *meeting* nebo *display* budeme chápat jako bezpříznakové dnes již spíše v psaném vyjadřování odborného charakteru, zatímco v ostatních typech komunikátů se setkáváme s jejich počeštěnými formami *manažer*, *mitink* nebo *displej*. Naopak podoby typu *mjuzik/mjúzik*, *spešl* nebo *gejm* vnímáme ve srovnání s původními *music*, *special* a *game* jako vhodné pouze pro neformální komunikaci (např. na internetu), ale mimo ni jako silně příznakové, nezvyklé (a pro někoho možná i nerosumitelné). Zmíněná „nezvyklost” je u nich způsobena především výraznou odlišností psané a vyslovované podoby, což samozřejmě platí také pro celou řadu forem typu *bandží džampink*, *týnejdžr/tínejdžr* nebo *čirlídr*s (tj. *bungee jumping*, *teenager* a *cheerleaders*), které se sice již dnes užívaly v neformálních komunikátech vyskytují,

ovšem pro většinu uživatelů jazyka jsou pro běžné užívání jen stěží představitelné – i když není vyloučeno, že se v budoucnu budou objevovat frekventovaněji. Z tohoto hlediska se dnes jako do jisté míry kompromisní, a tedy snad přijatelné jeví i podoby, jež lze označit jako hybridní, např. *kartridž/kártridž* (angl. *cartridge*) nebo *klíring* (angl. *clearing*), u nichž sice není při grafické adaptaci podle počestěné výslovnosti respektována koncová asimilace znělosti, ale jsou originální podobě „bližší“ než plně počestěné varianty *kártrič* nebo *klírink* (a zde je třeba podotknout, že forma *klíring* byla již kodifikována). Grafická adaptace představuje do jisté míry přirozený vývoj, který je závislý na mnoha okolnostech jazykových i mimojazykových a často je velmi dynamický. Je naprosto pochopitelné, že jeho zachycení kodifikací je v současné době spíše jen výjimečné – ze strany lingvistů je velmi obtížné jej jakkoli ovlivňovat či do něj zasahovat. Z tohoto hlediska je ovšem zřejmé, že decizní moment ve smyslu užití přejímky a volby její formální stránky je plně na straně uživatelů. Ti by si měli uvědomovat, která grafická (a případně i morfologicko-morfemická) forma přejímky je pro daný kontext vhodná, resp. bezpříznaková. Hovořit v těchto souvislostech o „správnosti“ či „nesprávnosti“ není ze zmíněných důvodů vždy jednoduché, nejčastěji se grafické formy liší z hlediska formálnosti – neformálnosti, resp. oficiálnosti – neoficiálnosti. V neformálních, neoficiálních kontextech se častěji objevují podoby počestěné, ovšem někdy mohou mít původní grafické formy (snad mimo odbornou sféru) příznakový charakter i v textech formálních (viz výše) a v případě po mnoho desítek let v češtině existujících a plně adaptovaných přejímek typu *tenis*, *hokej*, *volejbal* apod. bychom jejich původní podoby (tj. *tennis*, *hockey*, *volleyball*) považovali mimo případné užití propriální či jinak specifické v českých textech za nenáležitě.

Názory uživatelů na počestěné grafické podoby vybraných typů přejímek anglického původu jsme ověřovali formou poměrně rozsáhlého dotazníkového šetření, jež proběhlo v roce 2010 v rámci řešení projektu GAČR *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize* a splňovalo všechna náležitá

kritéria sociolingvistického šetření. Zahrnovalo rovnoměrně celé území ČR, celkem bylo osloveno 1511 respondentů z řad široké veřejnosti a 1419 z řad mládeže (žáků ZŠ a studentů různých typů SŠ ve věku 12–18 let). Dotazníky měly celkem 17 otázek a jedna z nich byla zaměřena na počestěné grafické podoby anglicizmů *lídr*, *spíkr*, *imidž*, *mítink*, *pírsink*, *mejlovat*, *mejlnout*, *zabukovat*, *šoubyznys*, *divídičko* a *esemeska*, které měli respondenti oznámkovat jako ve škole od 1 do 5 podle toho, jak tyto psané podoby osobně vnímají (1 – „zcela vhodné“, 5 – „zcela nevhodné“, doplněna byla ještě možnost „nevím“). Zde se zaměříme na celkové hodnocení uvedených forem zejména ze strany mládeže (s přihlédnutím ke srovnání s názory dospělých respondentů).

Výsledky ukázaly, že nejvyšší hodnocení získala z uvedených výrazů grafická podoba *esemeska*, jejíž průměrné hodnocení respondenty z řad mládeže bylo 1,94. Tato skutečnost není překvapující, jedná se o výraz v psané i mluvené podobě často užívaný, korespondující se současným trendem tvoření slovtvorných derivátů od iniciálových abreviací, jejichž forma vychází buď z původního anglického, nebo českého, případně obojího způsobu výslovnostní realizace těchto zkratk (viz např. *CV: sívičko*, *RPG: erpégéčko* nebo *PC: pécéčko* i *písíčko*). U zkratky *SMS* je hláskování v češtině i v angličtině velmi podobné a psaná podoba derivátu (s výjimkou kombinované podoby *SMSka*²) je jediná.

Pozitivní hodnocení blíží se průměru jsme zaznamenali u anglicismu *šoubyznys* (2,47). Také zde se jedná o grafickou podobu uzusální, frekventovanou, u níž by sice bylo možné uvažovat o příznakovosti, event. i sémantické modifikaci ve srovnání s původní podobou *showbusiness*, ovšem tyto rozdíly se v současné době nejeví jako výrazné. Jen o málo nižší průměrnou známku (2,56) získal výraz *zabukovat* (s doplněním *letenku* pro lepší pochopení významu), tedy prefigovaný perfektivní derivát, utvořený analogicky k domácím

² S variantou *SMS-ka* (spojovník je zde z pravopisného hlediska nenáležitý, naznačuje pouze morfematický šev).

slovesům *zamluvit*, *zajistit*, případně stejně tvořené odvozenině od starší přejímky *zarezervovat*. Specifikum počestěné podoby slovo-tvorného základu spočívající v homonymii s domácím substantivem *buk*, jež platí i pro relační adjektivum *bukový*, se u slovesa *zabukovat* neprojevuje³, proto je možné předpokládat jeho inkorporaci české slovní zásoby bez naznačených sémantických nejasností.

Jen o málo nižší hodnocení ze strany mládeže získal původně anglický činitelský název *lídr* (2,57). Ten je v současné době zachycen v reprezentativních jazykových příručkách⁴ v obou grafických podobách, tedy původní (*leader*) i počestěné, v synchronních korpusech⁵ je však jeho adaptovaná podoba mnohonásobně frekventovanější. U tohoto výrazu bychom za hybridní považovali variantu *leadr*, nicméně ta je v současném úzu poměrně řídká. Zatímco u ostatních anglicizmů byly mezi odpověďmi chlapců a dívek rozdíly pouze minimální, případně se téměř neprojevily, zde jsme zaznamenali výrazně vyšší výskyt pozitivních odpovědí u chlapců ve srovnání s děvčaty (u známky 1 o více než 15 %) a nelze tady vyloučit důvody mimolingvistické. Posledním výrazem s průměrným hodnocením byl verbální derivát od adaptované podoby anglicizmu *e-mail*, resp. *mail* v podobě *mejlovat* (2,64). U tohoto lexému se mohla částečně projevit příznakovost ovlivněná analogií s obecněčeskými tvary typu *mejlit se*, *mejt se* apod., způsobující, že uživatelé mohou považovat počestěnou podobu za méně vhodnou než původní anglickou. Problematická se zdá být u tohoto slovesa v češtině i jeho forma morfologicko-morfemická – do dotazníků jsme zařadili také variantu *mejlnout*, již hodnotili respondenti z řad mládeže výrazně přísněji (průměr byl 3,74 a byl nejnižší z námi zkoumaných výrazů). Jedná se o podobný jev jako u sloves typu *faxovat* – *faxnout*, *mixovat* – *mixnout* nebo *booko-*

³ Podobně je tomu např. u přejatého deminutiva *booklet* – *buklet*.

⁴ *Pravidla českého pravopisu 2005*, *Nový akademický slovník cizích slov 2005*, *Nová slova v češtině 1 1998*, *Nová slova v češtině 2 2004*, *Internetová jazyková příručka* [online].

⁵ Odkazujeme zde zejména na synchronní korpus psané češtiny *SYN*.

vat/bukovat – *booknout/buknout*, u nichž se projevuje potřeba tvoření explicitně dokonavých tvarů – vedle tvarů prefigovaných, jakými jsou např. *odfaxovat*, *namixovat*, *přebookovat/přebukovat* apod., kdy podoby se sufixem *-nou/-nu-* jsou chápány jako výrazně hovorové, slangové apod.

Hodnocení zbývajících pěti výrazů lze již označit za podprůměrné, převažovaly u nich spíše negativní odpovědi. Možná kupodivu mezi ně patří i počestěná podoba *mítink* (pův. angl. *meeting*), která je v češtině kodifikovaná a jejíž výskyt ve srovnání s původním pravopisem mimo jiné také výrazně převažuje v synchronních korpusech (přibližně 140x). Svou roli v relativně přísném hodnocení mládeže mohly sehrát jak asociace s kolokacemi typu *předvolební mítink* apod., tak i jistý sémantický posun, který u tohoto výrazu v poslední době zaznamenáváme – vedle *mítinků* politických, sportovních a dalších jsou takto označovány i jakékoli jiné schůzky, setkání apod., u nichž (zejména pokud mají soukromý ráz) může aktualizace míněné označení *mítink* působit příznakově. Celkové průměrné hodnocení bylo 3,02 a zejména dívky se častěji klonily k hodnocení negativnímu (26,41 % u známky 5 ve srovnání s 16,55 % u chlapců).

Následoval výraz *dívdičko* (s průměrným hodnocením 3,08), odvozený od zkratky *DVD*. V českém úzu vedle sebe aktuálně existují dvě varianty podle způsobu hláskování (viz výše) a grafická podoba vycházející z původního anglického spellingu je užívána variantně v podobě *dývidýčko* (s explicitně naznačenou „tvrdoostí“ výslovnosti) a *dívdičko* (působící přinejmenším opticky kompaktnějším dojmem). V očích mládeže se však tato podoba nejeví jako příliš vhodná (a lépe by na tom pravděpodobně nebyly ani podoby *dývidýčko* nebo *dévédéčko*, s příznivějším ohlasem by se možná setkala původní zkratka s dubletní výslovností [dé-vé-dé] a [dý-ví-dý], případně zkrácená podoba derivátu *dývko* – zde už z důvodu homografie s vokativem feminina *dívka* zřejmě pouze v této jediné variantě.

Vedle *mítinku* byl dalším anglickým deverbativem zařazeným do dotazníků *pirsink*, jehož původní ani počestěnou podobu aktuální jazykové příručky (s výjimkou publikace *Nová slova v češtině 2*)

nezachycují a u mládeže získal průměrné hodnocení 3,18. Odmítavě se k počeštěné podobě stavěly opět častěji dívky (v součtu 50,67 % u známek 4 a 5 ve srovnání s 40,24 % u chlapců).

V případě internacionalizmu *image* je původní pravopis kodifikován, počeštěnou variantu *imidž* (hybridní, srov. výše analogicky se slovem *kartridž*) neuvádí žádná příručka (zachycují ji pouze synchronní korpusy). Podoba plně odrážející výslovnost *imič* se zatím jeví jako příliš nezvyklá. Celkově mládež variantu *imidž* ohodnotila průměrnou známkou 3,27, postoj je tedy spíše odmítavý, opět výrazněji u dívek (37,53 % u známky 5, chlapci 29,81 %), které se s tímto výrazem v textech, jež jsou ve sféře jejich zájmu, setkávají často – ovšem obvykle v grafické podobě původní, nikoli počeštěné. Negativní hodnocení (průměr 3,72) bylo zaznamenáno také u činitelského názvu *spíkr*, přestože se jedná o grafickou podobu, již uvádějí jazykové příručky jako jedinou variantu (nicméně v synchronních psaných korpusech je výskyt této a původní anglické podoby *speaker* téměř srovnatelný).

Porovnáme-li výsledky dotazníků předložených mládeži s odpověďmi dospělých na tutéž otázku, najdeme nejvýraznější rozdíl u výrazů *mítink* (průměrná známka udělená dospělými respondenty byla 2,50) a *spíkr* (průměr u dospělých 3,20) – shodně u obou o 0,52 stupně. Následovaly výrazy *divídičko* (průměr u dospělých byl 2,76) a *mejlnout* (3,44) s rozdílem 0,32 a 0,30. Anglicizmus *pírsink* získal v dotaznicích u dospělých respondentů průměrnou známku 2,94 a rozdíl byl 0,24, u podoby *mejlovat* byla známka 2,42 a rozdíl 0,22 a v případě počeštěné varianty *šoubyznys* 2,29 s rozdílem 0,18. U ostatních výrazů byl rozdíl ještě menší, tedy z našeho hlediska zanedbatelný. Zajímavé však je, že ve všech případech je hodnocení ze strany mládeže přísnější a negativní známky častější. Zjištěné údaje odpovídají mimo jiné skutečnosti, že jazyková vybavenost, resp. znalosti angličtiny jsou u dnešních mladých lidí obvykle na poměrně vysoké úrovni (zejména ve sférách jejich zájmu) a mládež je také více ovlivněna texty, v nichž se i některé z uvedených výrazů (typu *image*, *piercing* apod.) vyskytují většinou v původních formách.

Z hlediska celkových výsledků stojí ještě za zmínku, že mládež byla ve srovnání s dospělými názorově vyhraněnější a méně často se uchylovala k odpovědi „nevím“ – zde svou roli mohl hrát i věkový faktor, neboť v rámci široké veřejnosti byli osloveni i respondenti starší 60 let, kteří daná slova nemusejí znát vůbec, nebo je znají, ale setkávají se s nimi velmi zřídka a chybí jim v těchto případech náležité jazykové zkušenosti.

Problematika formální adaptace cizojazyčných přejímek si zcela jistě vyžaduje ze strany lingvistů a učitelů českého jazyka zvýšenou pozornost, neboť se jedná o problém velmi aktuální, který stávající variantnost a neustálenost formálních podob jednotlivých výrazů do značné míry problematizuje.

Literatura

- Čechová M., 2005, Příznakovost systémová a situačně-kontextová. „Naše řeč“, 88, č. 1, s. 9–17.
- Český národní korpus – SYN [Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha], <http://www.korpus.cz> [on-line 16.04.2012].
- Internetová jazyková příručka [Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha], <http://prirucka.ujc.cas.cz> [on-line 16.04.2012].
- Nový akademický slovník cizích slov. 2005, eds. J. Kraus, Praha: Academia.
- Martincová O., aj., 1998, *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1*. Praha: Academia.
- Martincová O., aj., 2004, *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu (2005). 2. vyd., Praha: Academia.